

Костенко Я. В.,
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДИТИНИ: ЗМІСТ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Анотація. У статті викладено аналітичний матеріал щодо проблем реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, показано тісний зв'язок між вітчизняним законодавством і міжнародними правовими стандартами з питань захисту дітей. Проведено змістовний аналіз кримінально-правових норм у системі злочинів проти дитини. Автор підкреслює, що дитина, яка перебуває під захистом держави, користується однаковими правами й рівнем захисту незалежно від віку, фізичного чи розумового розвитку, етнічної приналежності, народження в шлюбі або поза шлюбом, у повній чи неповній сім'ї.

Ключові слова: попередження правопорушень, права дитини, правовий статус дитини, неповнолітня особа, малолітня особа, ювенальна превенція.

Постановка проблеми. За часи незалежності сучасне законодавство неодноразово змінювалось під впливом вимог сьогодення. Злочинність неповнолітніх, динаміка розвитку, сучасний стан завжди були предметом дослідження з боку наукового середовища та привертати особливу увагу держави й суспільства.

Хоча законодавець постійно працює над удосконаленням законодавчого захисту дитини, розроблено та впроваджено низку державних програм із протидії злочинності неповнолітніх, створено мережу державних органів і громадських організацій для забезпечення виховання підростаючого покоління, проте рівень злочинності, що вчиняється проти неповнолітніх або за їх участю, залишається високим. Однією з причин цього залишається той факт, що діти мають найменші можливості для захисту своїх прав та інтересів порівняно з іншими жертвами кримінальних злочинів.

Метою статті є комплексне вивчення й узагальнення системи кримінального законодавства у сфері захисту дитини, аналіз наукового та законодавчого матеріалу із цього питання, підготування пропозицій щодо роботи підрозділів ювенальної превенції в розумінні психолого-правового забезпечення їх діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна за період незалежності немало зробила для узгодження сучасної політики у сфері захисту прав дітей з вимогами міжнародного права.

Так, одним із напрямів зусиль держави щодо захисту прав дітей є забезпечення оптимізації функціонування системи захисту дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Світ, сприятливий для дітей» [1].

Проте законодавчі межі проблеми захисту прав дітей не можуть бути раз і назавжди заданими й завершеними. Тому це питання актуальне та має дискусійний характер, його закріплення на законодавчому рівні може змінюватись відповідно до вимог сьогодення.

Протидія злочинності проти дитинства здійснюється на основі кримінального законодавства з урахуванням вимог За-

кону України «Про попередження насильства в сім'ї» [2] та Закону України «Про охорону дитинства» [3]. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» визначені правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи й установи, на які покладається виконання заходів із попередження насильства в сім'ї. Закон України «Про охорону дитинства» розширює соціально-правові гарантії дітей, забезпечення їх фізичного, інтелектуального, культурного розвитку передбачає створення в Україні соціально-економічних і правових інститутів із метою захисту прав дитини.

Вимогами вказаного закону кожній дитині гарантується право на захист честі й гідності, особистої свободи та недоторканності. Законом передбачено, що дисципліна й порядок у сім'ї, навчальних закладах мають забезпечуватися на принципах взаємної поваги, справедливості та виключення приниження честі й гідності дитини.

Визначаючи певні напрями захисту дитини від насильства, більшість учених називають фізичний, економічний, психологічний тощо.

Під фізичним насильством над дитиною варто розуміти умисний, протиправний, суспільно небезпечний вплив на неї. Такий вплив, безумовно, здійснюється з використанням психологічних, фізичних, розумових якостей дитини, що завдає (або може завдати) дитині фізичної та/або психічної шкоди чи створює можливість спричинення такої шкоди та здійснюється проти волі останньої.

Так, Ю.Є. Пудовочкін поділяє фізичне насильство на таке, що посягає на тілесну недоторканість, та таке, що посягає на здоров'я [4, с. 77].

П.А. Дубовець визначає різні види фізичного насильства, зокрема такі:

а) заподіяння тілесних ушкоджень шляхом фізичних (механічних, електричних, термічних, температурних, біологічних тощо) впливів;

б) заподіяння тілесних ушкоджень хімічним шляхом;

в) заподіяння тілесних ушкоджень шляхом психологічного насильства [5].

Р.А. Шарапов поділяє насильство на фізичне насильство як основне діяння, фізичне насильство як спосіб злочину та фізичне насильство як конструктивну (конститутивну) ознаку основного складу насильницького злочину [6, с. 77].

О.М. Храмов вважає, що поряд із загальними ознаками, такими як протиправність, умисний характер, усвідомлений характер, специфічними ознаками фізичного насильства є безпосереднє або опосередковане застосування мускульної сили до іншої людини поза та всупереч її волі, дії, що можуть завдати різну за ступенем тяжкості здоров'ю чи життю людини шкоду, та дії, що можуть обмежувати свободу пересування без порушення тілесної недоторканості [7, с. 380–381].

О.П. Дзьобань зауважує, що насильство – категорія соціальна та існує у відкритих і прихованих формах у всіх сферах

суспільного життя (політичний, економічний, духовний і сімейно-побутовий), має універсальний характер [6, с. 84].

Психічне насильство відрізняється від фізичного не наслідками, які настають (вони можуть бути абсолютно однаковими), а механізмом нанесення шкоди здоров'ю потерпілого [8, с. 23].

І.М. Даньшин вважає, що кримінально каране насильство поділяється на фізичне та психічне, яке полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування (у тому числі погроз фізичною розправою) з метою зламати волю потерпілого до опору [9, с. 10].

Під психічним насильством М.І. Панов розуміє суспільно небезпечний, протиправний вплив на психічну (підструктуру) людини, яка є або кінцевою метою винного (наприклад, під час погрози вбивством), або «засобом» обмеження, придушення волі потерпілого та примушування його до певної пасивної чи активної поведінки [10, с. 26].

Аналізуючи Особливу частину Кримінального кодексу України в частині злочинів проти дитинства та їх кваліфікацію, можемо дійти висновку про виключно насильницький характер таких дій. Відповідно до вимог кримінального законодавства насильство щодо дітей можна поділити на такі види:

- а) насильство в злочинах проти життя й здоров'я дітей;
- б) насильство в злочинах проти волі, честі та гідності дітей;
- в) насильство в злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей;
- г) насильство в злочинах проти власних дітей.

Питання захисту прав дитини має міждисциплінарний, міжгалузевий характер. На жаль, не завжди реальний захист прав дитини може забезпечити цивільно-правовий, адміністративно-правовий, дисциплінарний або суспільно-моральний державний захист.

У Декларації прав дитини, що ратифікована Україною, зазначено, що дитина внаслідок її фізичної й розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, у тому числі належного правового захисту як до, так і після народження [11].

Одним із найважливіших напрямів захисту прав дитини є захист кримінально-правовими засобами. Такі засоби у свою чергу поділяються за напрямками:

- диференціація й індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання осіб, які не досягли повноліття;
- застосування більш суворих санкцій до осіб, які вчинили злочин проти дитини;
- запобігання вчиненню злочинів проти дітей та злочинам, вчиненим неповнолітніми.

Говорячи про вдосконалення рівня захисту прав дитини в кримінально-правовій сфері, можна зазначити, що чинна редакція Кримінального кодексу України (далі – КК України) закріплює 53 склади злочинів проти прав і законних інтересів дітей, у тому числі малолітніх та неповнолітніх, тоді як попередній Кримінальний кодекс України (у редакції 1960 р.) налічував не більше 15.

Розглянемо деякі питання, що традиційно досліджуються в цьому контексті.

Одне з головних питань кримінальної відповідальності – питання про початок кримінально-правової охорони життя дитини. Більшість учених поділяють думку про те, що народження – це певний природний процес, а тому кримінальний закон охороняє життя людини вже в самому процесі народження, тобто з початку фізіологічних пологів. При цьому не має значення, що дитина, яка народжується, ще не почала

самостійне позаутробне життя та навіть не відокремилась від черева матері [12, с. 6].

О.В. Шевченко зауважує, що дитина може народитись не тільки внаслідок фізіологічних пологів, а й за допомогою кесаревого розтину. Отже, сама ознака «під час пологів» у диспозиції ст. 117 КК України встановлює негативний момент кримінально-правової охорони життя людини в чинному кримінальному законодавстві. Встановлений початковий момент поширюється також на інші статті КК України, які передбачають відповідальність за заподіяння смерті [13, с. 53].

Потерпілим від цього злочину може бути лише власна новонароджена дитина матері. Диспозиції статті свідчать про те, що під її дію підпадають усі жінки, які вчинили вбивство своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них. На думку С.В. Бородіна, неправильно відносити всі випадки дітовбивства до вчинених за пом'якшуючих обставин, оскільки це послаблює боротьбу з таким видом злочинів. Необхідно доповнити диспозицію статті вказівкою на те, що за нею кваліфікується умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, вчинене в обумовленому пологами стані. Усі інші випадки потрібно кваліфікувати за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство малолітньої дитини) [14, с. 104].

Кримінальним законодавством також передбачено відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України). Цей злочин полягає в невиконанні або неналежному виконанні особою своїх професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх унаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого. Під невиконанням або неналежним виконанням професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя й здоров'я неповнолітніх варто розуміти, зокрема, ненадання безоплатної медичної, психологічної та іншої допомоги, непроведення безоплатного протезування дітям-інвалідам, ненадання необхідної допомоги дітям, хворим на СНІД та інші невиліковні тяжкі хвороби, прийняття на роботу дітей без попереднього медичного огляду та висновку про відсутність протипоказань до праці тощо [15, с. 133].

Статтею 150 КК України передбачено такий вид злочину, як експлуатація дітей. Поняття «експлуатація» розуміється як присвоєння матеріальних результатів праці людини (зокрема, прибутку) власником засобів виробництва. При цьому людина може працювати взагалі без оплати або з оплатою, що явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи. Водночас у ст. 150 КК України під експлуатацією дитини розуміється привласнення не будь-яких матеріальних результатів (продуктів) її праці (доходу у вигляді матеріальних благ), а лише прибутку як різниці між доходами та виробничими витратами. Також необхідно розуміти, що діяльність, пов'язана з експлуатацією дитини, яка не досягла певного віку, завжди є незаконною, тому для кваліфікації злочину за ст. 150 КК України не має значення, обліковується чи не обліковується винним одержаний прибуток [15, с. 147–148].

Статтею 155 КК України передбачено злочин, що виражається в статеви зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості. Статева зрілість є виключно біологічним поняттям, яке не стосується будь-яких соціальних факторів. Потерпілим від злочину є особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості. Особи жіночої й чоловічої статі віком до 14 років вважаються такими, що не досягли статевої зрілості. Проте не

є злочином добровільні статеві зносини з особою, яка досягла шлюбного віку (17 років для жінок та 18 років для чоловіків).

КК України також передбачені такі злочини, як ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164), злісне невиконання обов'язків щодо догляду за дитиною або за особою, стосовно якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166), та незаконні дії щодо усиновлення/удочеріння (ст. 169). Суб'єктами цих злочинів можуть бути лише батьки, усиновлювачі, опікуни та піклувальники. Усиновлювачем дитини може бути повнолітня дієздатна особа. Опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Особливе місце в системі захисту дитини посідає питання зловживання наркотичними засобами й психотропними речовинами. Аналіз наявної літератури із цього питання, результати кримінологічних аналізів, результати дослідження вчених зводяться до думки, що наркотики – проблема насамперед молодіжна. Українське кримінальне законодавство загалом передбачає досить суворі покарання за незаконний обіг наркотиків та їх аналогів насамперед із метою захисту населення, особливо неповнолітніх, від втягнення в наркоманію.

У розділі XIII КК України передбачена відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та інші злочини проти здоров'я населення. Зокрема, ідеться про наркотичні речовини (ст. ст. 305–309, 313–320 КК України), психотропні речовини (ст. ст. 305–309, 313, 314, 315, 317–320 КК України), прекурсори (ст. ст. 305, 306, 311, 312, 318, 320 КК України), аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин (ст. ст. 305–309, 313–315, 317, 320 КК України), снотворний мак і коноплі (ст. 310 КК України).

Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин та спрямовані проти здоров'я неповнолітніх за українським законодавством, тягнуть за собою більш суворі покарання. Зокрема, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 3 ст. 309 КК України), вчинені із залученням неповнолітнього, караються позбавленням волі на строк від 5 до 8 років. Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 314 КК України), вчинене щодо неповнолітнього, карається позбавленням волі на строк від 5 до 12 років. Схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України) карається позбавленням волі на строк від 5 до 12 років. Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього (ч. 2 ст. 317 КК України) карається позбавленням волі на строк від 4 до 8 років із конфіскацією майна.

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК України), що не є наркотичними чи психотропними або їх аналогами, карається обмеженням волі на строк до 3 років або позбавленням волі на той же строк.

Злочинами, де потерпілим може бути будь-яка особа, проте їх вчинення щодо неповнолітньої або малолітньої особи посилює кримінальну відповідальність, є такі діяння: умисне вбивство (ч. 2 ст. 115 КК України); зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ч. 3 ст. 130 КК України); зараження венеричною хворобою (ч. 2 ст. 133 КК України); залишення в небезпеці (ч. 2 ст. 135 КК України); ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпеч-

ному для життя стані (ч. 2 ст. 136 КК України); насильницьке донорство (ч. 2 ст. 144 КК України); захоплення заручників (ч. 2 ст. 147 КК України); торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ч. ч. 2, 3 ст. 149 КК України); зґвалтування (ч. ч. 3, 4 ст. 152 КК України); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч. ч. 2, 3 ст. 153 КК України); сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ч. ч. 3, 4 ст. 303 КК України); незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 314 КК України); схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 317 КК України).

Крім того, у п. 6 ст. 67 КК України як обставину, що обтяжує відповідальність, названо вчинення злочину проти малолітнього. Ця ж обставина називається як кваліфікуюча ознака в п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство». Проте таке формулювання залишає поза увагою неповнолітніх віком від 14 до 18 років (Конвенція ООН про права дитини визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, тоді як у кримінальному праві малолітньою визнається особа до досягнення 14 років), що не відповідає положенням згаданої конвенції стосовно необхідності посиленого захисту дітей. Будь-який злочин проти неповнолітнього містить підвищену небезпеку, оскільки завдає шкоди фізичному та психічному розвитку особистості.

Усі наведені злочини можна класифікувати за різними ознаками, зокрема й за віком та за об'єктом посягання.

Так, розглядаючи класифікацію злочинів проти неповнолітніх за першим названим критерієм, можна виокремити декілька вікових груп:

- новонароджена дитина;
- малолітня особа;
- особа, яка не досягла статевої зрілості;
- діти, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування;
- особи, які не досягли 16-річного віку;
- неповнолітні;
- неповнолітні або непрацездатні діти, які перебувають на утриманні батьків.

Новонародженою вважається дитина з моменту народження до 4 тижнів життя. Малолітня особа, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, – це дитина до досягнення нею 14 років. Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років. Під час кваліфікації злочину, потерпілим від якого є особа, яка не досягла статевої зрілості, маються на увазі особи жіночої та чоловічої статі віком до 14 років. Статева зрілість є виключно біологічним поняттям, яке не стосується соціальних факторів, зокрема, здатності виховувати дитину та матеріальної спроможності утримувати її. Статева зрілість полягає в завершенні формування організму чоловіка чи жінки, коли статева життя (а для жінок, крім того, запліднення, вагітність, пологи й годування дитини) є фізіологічно нормальною функцією та не завдає шкоди подальшому розвитку організму.

Висновки. Таким чином, у КК України передбачена відповідальність за досить велику групу злочинів, що посягають на права й свободи дитини. Водночас певна кількість питань

залишаються не вирішеними, деякі питання вирішені неоднозначно, що зумовлює подальше наукове та законодавче дослідження. Кримінально-правовий захист дитинства є складовим елементом системи захисту прав дітей в Україні, реалізація якої на практиці потребує вдосконалення.

Основою нормального виховання дитини, її первісного захисту, природної суті залишається сім'я. Це твердження закріплене в національному законодавстві та в міжнародно-правових актах із питань захисту дитинства. Найважливішим залишається той факт, що втрата традиційних функцій сім'ї зумовлює серйозні проблеми для держави загалом, а насамперед для самої дитини. Державні інститути повинні неухильно дотримуватись політики підвищення ролі сім'ї, недопущення втрати сім'єю свого авторитету й ослаблення сімейних устоїв. Функції батьків не можуть виконувати державні органи краще, ніж самі батьки. Система захисту дітей має бути зорієнтована на охорону життя та здоров'я дітей, їх розвитку й освіти, захисту від впливу кримінального, антисуспільного середовища [16].

Література:

1. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України від 5 березня 2009 р. № 1065 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1065-17>.
2. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III (у редакції від 21 лютого 2016 р.) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>.
4. Пудовочкин Ю.Е. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий, проблемы квалификации и профилактики. Ставрополь: Ставропольский ун-т, 2000. 200 с.
5. Дубовец П.А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву. М.: Юридическая литература, 1964. 160 с.
6. Дзьобань О.П., Писанчук В.Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: монографія. Х.: Майдан, 2011. 244 с.
7. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Х.: НікаНова, 2015. 472 с.
8. Друзин А.И. Угроза как признак преступления, предусмотренного ст. 321 УК РФ. Уголовное право. 2003. № 1. С. 23–25.
9. Даньшин И.Н. О правовом понятии насилия. Тяжкие насильственные преступления против личности: уголовно-правовые и криминологические проблемы предупреждения: сборник науч. трудов. Минск, 1992. С. 10–12.
10. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений: учеб. пособие. Х.: Изд-во Харьковского юрид. ин-та, 1986. 54 с.
11. Декларация прав дитини ООН: Резолюція 1386/XIV Генеральної Асамблеї від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
12. Сташис В.В., Бажанов М.И. Личность под охраной уголовного закона. Глава Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. Симферополь: Таврида, 1996. 235 с.
13. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: монографія. Х.: НікаНова, 2012. 215 с.
14. Бородин С.В. Квалификация убийств по советскому уголовному праву: монография. М.: Юридическая литература, 1963. 222 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Центр учбової літератури, 2016. 528 с.
16. Система захисту прав дітей в Україні. URL: <http://www.ukrreg.com.ua/ua/struct/sistema-zaxistu-prav-ditei-v-ukraine>.

Костенко Я. В. Преступления против ребенка: содержание и классификация

Аннотация. В статье изложен аналитический материал по проблемам реализации государственной политики в сфере защиты прав детей, показана тесная связь между отечественным законодательством и международными правовыми стандартами по защите детей. Проведен содержательный анализ уголовно-правовых норм в системе преступлений против ребенка. Автор подчеркивает, что ребенок, находящийся под защитой государства, пользуется одинаковыми правами и уровнем защиты независимо от возраста, физического или умственного развития, этнической принадлежности, рожден ли он в браке или вне такового, в полной или неполной семье.

Ключевые слова: предупреждение правонарушений, права ребенка, правовой статус ребенка, несовершеннолетний, малолетний, ювенальная превенция.

Kostenko Ya. Crimes against the child: content and classification

Summary. The article contains analytical material on the problems of implementing state policy in the field of protecting the rights of children, and shows a close connection between domestic legislation and international legal standards for the protection of children. A meaningful analysis of the criminal law norms in the system of crimes against the child was carried out. The author emphasizes that a child under the protection of the state enjoys the same rights and level of protection, regardless of age, physical or mental development, of ethnicity, whether he is born in or out of marriage, in a full or incomplete family.

Key words: prevention of offenses, rights of the child, legal status of the child, minor, juvenile prevention.